

Politiek nieuwe stijl

Recensie van: HANS HARBERS (red.) (2005) *Inside the politics of technology. Agency and normativity in the co-production of technology and society*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 309 p.

Inside the politics of technology gaat over het politieke gehalte en de normatieve pre-tenties van wetenschaps- en techniek-studies.¹ Mensen en technieken, maar ook normen en politiek, coproduceren elkaar in specifieke praktijken en zijn daarom wederzijds afhankelijk. In zijn introductie vraagt Hans Harbers zich af wat voor ruimte er in deze samenhang nog is voor moraliteit, kritiek en verantwoordelijkheid voor de actoren. Deze vraag is zeker interessant als die actoren ook nog eens ‘dingen’ kunnen zijn. Het begin van deze discussie over normativiteit ligt volgens Harbers bij het alternatief op de normatieve wetenschapsfilosofie: de sociologisch georiënteerde wetenschapsfilosofie.

De normatieve wetenschapsfilosofie formuleert regels en voorschriften voor de wetenschappen, ter verantwoording van en als toetssteen voor wat de collega-vakbroeders en -zusters doen. Ze formuleert criteria om te kunnen bepalen wat ware kennis is. De sociologisch georiënteerde wetenschapsonderzoekers daarentegen wilden geen regels maken, maar gingen de praktijken onderzoeken waarin ware kennis wordt geproduceerd: in laboratoria, zieken-

huizen en in universiteiten. Feiten, zo lieten ze zien, liggen niet klaar ‘daarbuiten’, maar worden met veel bloed, zweet, techniek en lobbywerk gemaakt. In de radicaalste variant van het wetenschapsonderzoek werd een lans gebroken voor een symmetrie tussen mensen en dingen. Dingen werden niet gezien als passief, maar als actoren in een netwerk. De ‘hybride collectieven’ (die onder verschillende benamingen door deze bundel waren) zagen het licht. In deze collectieven van interacterende mensen en apparaten wordt kennis geproduceerd. Er worden echter ook normen en politieke praktijken, en zelfs werelden gemaakt. Harbers stelt dat het denken in termen van hybride netwerken in de epistemologie leidt tot een vorm van ‘pragmatisch realisme’. Als je iets behandelt alsof het echt is, wordt het namelijk ook echt in zijn consequenties. Het is in het idee van de wetenschappen als praktische ‘schepers van werelden’ dat Harbers mogelijkheden ziet het politieke opnieuw te denken als iets wat immanent is aan de wereld, in plaats van als iets wat bestaat uit deliberaties erover.

Wanneer je zo’n hybride wereld

beschouwt, kun je volgens Harbers nagaan wat in die wereld wel of niet mogelijk is te doen, te voelen, te denken, te zeggen en uit te maken wie er wel of niet mee mogen doen. Dat levert geen verantwoording van die praktijk op, maar ook geen neutrale beschrijving. Kennis wordt immers niet meer als neutraal beschouwd, maar is verstrengeld met normen. ‘Descriptie’ is dan ook niet het woord voor de activiteit van de wetenschapsonderzoekers. De normativiteit die ontstaat, is echter ook geen ‘prescriptie’ (zoals in het normatieve wetenschapsonderzoek waar een buitenpositie nodig is om wat het mogelijk maakt te oordelen). De politieke kracht van het wetenschaps- en techniekonderzoek is volgens Harbers de activiteit van de ‘rescriptie’, waarmee ‘infranormativiteit’ in de plaats komt van ‘metanormativiteit’. Juist in het herschrijven van de wereld(en) die wij dachten te kennen, schuilt de politieke kracht van de wetenschaps- en techniekstudies. Ze interveniëren met nieuwe verhalen in machtige zekerheden en stoten zo de universele kennisaanspraken van de wetenschappen van hun troon.

Wetenschapsonderzoek wordt nu ‘politiek met andere middelen’. In plaats van de exemplarische activiteit van de klassieke politiek, het delibereren, moeten we op zoek naar een ander model van politiek bedrijven. Deze politiek speelt zich af op verschillende plekken, namelijk overal waar ‘werelden gemaakt worden’. De vraag wat waar is (wat is de situatie?), kan niet los gezien worden van de vraag wat in die wereld de wenselijkheden, dromen en proble-

men zijn. Kennis en het goede leven zijn niet te scheiden. De democratische belofte in zo’n materiële wereld is volgens Harbers het laten bestaan van een grote diversiteit aan werelden en het bevorderen van de creatie van steeds nieuwe. Of en hoe deze diversiteit aan werelden dan te beïnvloeden is, vertelt Harbers niet. Is het ‘hoe meer alternatieven, hoe beter’ of heeft het nog zin om bepaalde werelden te willen verbeteren? Het is jammer dat Harbers de discussie pas in de epiloog op scherp zet.

In de verschillende hoofdstukken van het boek wordt niet steeds hetzelfde uitgangspunt gekozen. Ze zijn te situeren op verschillende plekken tussen de realistische uitgangspunten waar kennis en politiek gescheiden blijven en de immanent politieke werelden van Harbers. Hierdoor is het voor de lezer wel even puzzelen om de verschillende bijdragen te kunnen plaatsen. Met de wijsheid van achteraf gebruik ik Harbers’ gereedschap om de bijdragen te lezen. Ik kijk welke stijl van politiek beoefenen er in de verschillende bijdragen bedreven wordt. Ik zie kritisch-constructivistische stijlen, esthetische stijlen, academische stijlen en ik las één bijdrage over een morele stijl.

De kritisch-constructivistische stijlen zijn het meest vertegenwoordigd. Er zijn er (minstens) vier te onderscheiden. Het hoofdstuk van Dirk Stemerding en Annemiek Nelis is een goed voorbeeld van een politiek van het ‘maken van werelden’. De auteurs laten zien hoe zich twee ‘regimes’ (werelden) hebben ontwikkeld rondom preventieve screening bij mensen met erfelijke darmkanker. In het oudste regime kwam een

patiënt bij de dokter en als hij of zij geluk had, werd de kwaal op tijd ontdekt. Alleen vroegtijdig ingrijpen biedt enige kans op ontsnapping aan een zekere dood, daarom moest men daarna familieleden opsporen en hen ook screenen op poliepen in de darmen. In deze wereld worden de (potentiële) patiënten onderwezen over het belang van preventie. Met de opkomst van de klinische genetica in de jaren negentig veranderde dit. Nu werd het mogelijk niet-dragers van het bewuste gen op te sporen en uit te sluiten van levenslange controle. Met de centra voor genetica ontwikkelde zich echter ook een nieuw soort zorg waarbij neutrale informatie geleverd werd waarop de patiënt een beslissing kan baseren. De auteurs laten zien dat autonomie als ideaal samen met genetische screening werd geproduceerd; net zoals de dociele patiënt werd geproduceerd met de vroegere preventiepraktijk. Subjectposities (of vormen van *agency*) zijn niet vooraf gegeven, maar zijn een product van een specifieke praktijk. Door de regimes tegenover elkaar te zetten wordt het verschil in waarden, feiten en handelingen goed zichtbaar en ontstaan er inderdaad twee werelden. De vraag is echter op welk niveau we deze wereldmakerij nu moeten beschouwen: de genetische centra maken een wereld, maar ook de onderzoekers die deze centra analyseren. Het is heel goed denkbaar de praktijk van genetische screening op een heel andere en evengoed 'ware' manier te beschrijven, bijvoorbeeld als een vooruitgang wat de belasting van te onderzoeken patiënten betreft (DNA- versus darm-onderzoek). De conclusie van het hoofd-

stuk is echter niet om de barricade op te gaan tegen de dwang van de keuzevrijheid (een thema dat mooi is uitgewerkt door Popkema en Harbers), maar is een oproep tot het onderzoek naar de constructies van *agencies* (subjectiviteit) en werelden. Het antwoord lijkt te zijn dat werelden op beide niveaus worden gemaakt: de onderzoekers van praktijken van het maken van werelden interveniëren op hun beurt door hun specifieke reconstructie. Ondersteuning voor dit idee biedt het hoofdstuk van Nellie Oudshoorn, Margo Brouns en Ellen van Oost die een kritische feministische politiek bedrijven door te laten zien hoe bij het ontwerp van een videocommunicatiesysteem bepaalde stemmen van de 'eindgebruikers' worden uitgesloten. Tegelijk kritiseren zij het techniek-onderzoek dat met het gebruik van de term 'scripts' de gebruikers verwaarloost door geen handelingsruimte voor hen te conceptualiseren. Hier leveren de auteurs dus kritiek op beide niveaus van werelden maken.

In de tweede stijl van politiek bedrijven is 'esthetiek' de centrale term. Het moet gezegd worden dat de twee bijdragen over deze stijl ook het mooist geschreven zijn. Daarbij zijn ze origineel, omdat bij mijn weten in het wetenschaps- en techniekonderzoek nog niet veel is nagedacht over de relatie tussen esthetiek en politiek. Peter-Paul Verbeek vraagt zich af hoe mensen aan sommige dingen gehecht raken en aan andere niet. Dat is van belang omdat mensen objecten waarvan ze houden minder snel in de prullenbak gooien en daardoor het milieu minder belasten. Het antwoord op de vraag waar duurzaam-

me liefde vandaan komt, moet volgens Verbeek niet alleen gezocht worden in stijl en functionaliteit van een ding, maar ook in de materialiteit ervan. Als voorbeeld noemt hij een bank waarin een patroon zichtbaar wordt na een periode van trouw gebruik. Juist in het lange gebruik van de bank ontstaat haar schoonheid en verdiept zich onze band ermee. Om verder te komen met zijn vraag naar de afhankelijkheid van mensen aan dingen, haalt Verbeek een boel overhoop en ik weet niet of zijn postfenomenologie nou echt nodig was om uit te komen op het begrijpen van entiteiten als resultaat van hun onderlinge relaties (in plaats van uit hun inherente eigenschappen). Er leiden echter meer wegen naar Rome en Verbeek komt uiteindelijk uit op een apparaat of ding waarbij niet alleen de mensen taken delegeren naar het ding, maar het ding ook activiteiten terugdeleert. Een apparaat kan zich terugtrekken als je het gebruikt (je schrijft een verhaal, maar bedient dan als alles goed gaat niet zozeer een computer). Het apparaat kan echter ook aanwezig worden: dat gebeurt bijvoorbeeld als het vastloopt. Verbeek vraagt zich af of het geheim van de liefde voor sommige dingen niet vooral in die apparaten ligt die toch een beetje als apparaat aanwezig blijven en uitnodigen tot interactie. Hij geeft het voorbeeld van de piano. Hoe mooi de muziek ook die de geofende speler erop kan maken, het blijft een fysieke uitwisseling met de piano die daardoor nooit helemaal (als functionaliteit) verdwijnt. Het is geen cd-speler die, net als veel moderne techniek, met een enkel knopje aangaat en taken van

ons overneemt zonder iets van ons te vragen. De cd-speler involveert ons niet. Het geliefde ding is daarentegen niet passief en statisch, maar is het middelpunt van (mogelijke) gebeurtenissen en nodigt ons uit om ons ermee te engageren en erdoor geëngageerd te worden. Verbeeks verhaal bedrijft politiek in een esthetische stijl omdat het de lezer verleidt om te denken over mensen en dingen die prettige en verantwoorde relaties met elkaar aangaan. Wat zijn typische objecten die ons duurzaam involveren? Kunst bijvoorbeeld. Of de elektrische auto's die Boelie Elzen beschrijft. Ondanks profetieën dat de mensheid van z'n leven nooit uit de auto te krijgen is, werden deze liefdevol opgenomen door bestuurders die hun rijgedrag gingen aanpassen aan deze milieuvriendelijke mobielen. En hoe zit het met dagelijks gebruikte medische apparaten als astma-inhalatoren of bloedsuikermeters? Moet het ons involverende ding een individu zijn of worden zodat het niet gemakkelijk inwisselbaar wordt voor een andere van hetzelfde?

Petran Kockelkoren schrijft een zeer onderhoudend hoofdstuk over de relatie tussen kunst en technologie. Hij stelt dat technologie steeds meer plaats binnen de kunst inneemt. Kunstenaars zien zichzelf echter graag als autonoom ten opzichte van culturele ontwikkelingen. Dit hoofdstuk biedt een caleidoscoop aan mooie verhalen. Bijvoorbeeld de introductie van de trein die de zintuiglijke waarneming (tijdelijk) op haar kop zette, de autonomie als een historisch ontstane technologische mediatie en de medeplichtigheid van kunstenaars aan de succesvolle introductie van nieu-

we technologie. Er valt inhoudelijk best wat op af te dingen, omdat het 'de geschiedenis' wel met erg grote gebaren schetst, nogal westers van oriëntatie is, de exemplarische 'kunst' die onderzocht wordt vooral de beeldende kunst is (en bijvoorbeeld geen muziek of literatuur), technieken vooral apparaten zijn (en bijvoorbeeld geen technieken van schrijven of theater maken) en zintuigen vooral ogen. Maar het is eigenlijk zonde om met dat soort kritiek aan te komen bij een tekst die het zo virtuoos en visionair vertelt. Uiteindelijk reserveert Kockelkoren nog een mogelijkheid voor kritiek voor kunstenaars door te wijzen op de grote diversiteit aan technisch gemedieerde 'zintuiglijke regimes'. Het is vanuit deze diversiteit dat kunstenaars verschillende mediaties met elkaar kunnen confronteren.

Hoe zijn deze esthetische stijlen te zien als stijlen van politiek beoefenen? De duurzame liefde voor de dingen waarover Verbeek nadenkt en de zintuiglijke sneltrein van Kockelkoren zijn te zien als manieren om nieuwe werelden te maken en dit is bij uitstek een politieke activiteit, zo hadden we net geleerd. Het roept ook de 'bestaans-esthetica' van Michel Foucault en zijn interpreteren in herinnering, waarbij alternatieve esthetische praktijken verzet-door-vernieuwing betekenen. Maar hoe moet het dan met de waarheid of, vooruit, het pragmatisch realisme? Kunst werkt meestal niet via 'ware' verhalen, maar door verdichtingen, parabellen, beelden. Of om met Rushdie te spreken: met *stories that are not even true*. Waarheid lijkt een beetje een saai en troosteloos repertoire tegenover de ver-

leidende kracht van de schoonheid. Is kunst als vorm dan zelf geschikt voor de wetenschaps- en techniekstudies? Ik vrees dat dan de verdubbeling van de creaties van werelden verdwijnt en we weliswaar politiek overhouden, maar geen onderzoek. Natuurlijk kunnen we die esthetische praktijken wel weer bestuderen, zoals Verbeek en Kockelkoren doen.

De academische stijlen zijn te vinden in de hoofdstukken van Cornelis Disco en Philip Brey. In deze werelden is de theorievorming belangrijk en het oplossen van een praktisch probleem of de analyse van een specifieke casus lijkt dit minder te zijn. De verhalen interweniëren dus vooral in heel specifieke disciplinaire en theoretische debatten en misschien vond ik ze daarom het minst prikkelend.

De laatste stijl van politiek beoefenen is de morele. Het gaat niet goed met de moraal. Dit komt misschien omdat Tsjalling Swierstra en Jaap Jelsma erop staan moraal (hier: voor ingenieurs en machinebouwers) te verbinden met individuele verantwoordelijkheid. Om ergens moreel gesproken voor verantwoordelijk gehouden te kunnen worden, moet volgens de auteurs aan een heel pakket eisen voldaan worden. Het moet om een individu gaan dat niet gek is, invloed kan uitoefenen op de situatie, vrij moet kunnen handelen en dat de consequenties van een daad moet kunnen overzien. Op basis van (zo te zien nogal globale) interviews met ingenieurs en ontwerpers concluderen de auteurs dat er zowel volgens hun respondenten als volgens henzelf aan de laatste drie eisen niet kan worden

voldaan. Betekent dit dan ook het einde van de morele wereld? Niet helemaal: uit een casestudy blijkt dat ingenieurs op allerlei manier toch betrokken zijn bij het beïnvloeden van de wereld waarin hun ontwerp iets moet doen (al gaat dat meestal gepaard met andere argumenten dan morele). Ook geven de ingenieurs zelf aan dat ze met hun ontwerpen het goede nastreven. Hier zou een politieke (of ‘inframorele’) analyse kunnen beginnen, maar die komt niet

omdat met de theoretische eisen van de auteurs deze kwesties niet als moreel te begrijpen zijn. De specifieke individuen van Swierstra en Jelsma zijn moeilijk te verzoenen met de grillige wereld van hybride netwerken waar ‘moraal met andere middelen’ wordt bedreven. De klassieke stijl van oordelen door vrije en rationele mensen blijkt inderdaad moeilijk te verzoenen met immanent politieke stijlen van rescriptie door pluriforme actoren.

Noten

- 1 Ik schrijf hier gemakshalve wetenschaps- en techniekstudies. Het zou preciezer zijn om het over actor-networktheorie (ANT) te hebben. De meeste auteurs in deze

bundel verhouden zich tot ANT of een van de zelfgeproclameerde ‘post’varianten en *afters*. Met deze pragmatische oplossing wil ik echter vermijden in een disciplinaire discussie terecht te komen.